CORAL CUADRADA

EL PAPER DE LA LLANA MENORQUINA SEGONS LA DOCUMENTACIÓ DATINIANA: MECANISMES I ESTRATÈGIES COMERCIALS[1]

ABSTRACT

This work has been developed from the analysis of 305 commercial letters of the Datini enterprise, from their local office in Menorca, issued to their Mallorca office, between 1385 and 1411. The treated topics quote about the oscillations of the mail, the main economical operators of the island, the import-export movements, the role played by Bernat Portal and so by other characters belonging to the urban elite of Ciutadella, the mechanisms and strategies to achieve the wool and the impositions of the peasants. It is also considered the annual cycle of the product, the cattle acquisition systems and the gradual operative of loans or credits introduced in this economic framework.

1. He cregut oportú, en vista a aquest volgut homenatge al mestre de tota una generació d'historiadors/es, posar altra vegada sobre la taula el tema de la llana a la Baixa Edat Mitjana. Això significa un reconeixement al Dr. Manuel Riu, en el sentit que prenc en consideració un tema ja treballat per ell mateix, encara que des de la perspectiva de les corporacions d'ofici ("Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el siglo XIV", *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1964, I, 547-549).

La redacció d'aquest article ha estat possible mercès a ajuts institucionals que han afavorit la consecució dels elements de reflexió amb els quals compto en l'actualitat. He de remerciar, en primer lloc, la beca que em concedí l'Institut Menorquí d'Estudis, amb el qual continuo treballant, per tal d'analitzar les cartes comercials girades entre les illes de Menorca i Mallorca pels factors o delegats de la *Compangia Divisa della Catalogna*, pertanyent al mercader Francesco di Marco Datini de Prato. A més, agrair les subvencions concedides per la D.G.I.C.Y.T., la C.I.R.I.T., i el S.G.F.P.D. per a poder portar a terme la investigació encetada (referències BE91-351, URC-1692, STV-92-E-1065, PS91-0072, EE 92/2-248, PS95-0161, HF 1997-0186). Les referències arxivístiques corresponen a Archivio di Stato di Prato, Archivio Datini, ASP, AD, 893, 1060 i 1073, corpus que preparo actualment per a la seva publicació (quan em refereixi a aquestes cartes ho faré citant el núm. donat per a ser editades, acompanyant-lo de la data de la seva redacció), a més d'altres documents provinents del mateix arxiu o d'altres, els quals ajuden a completar el cos central de l'estudi.

"Quello che dee avere in sé il vero e diritto mercatante"

Dirittura sempre usare gli conviene
Lunga provedenza gli sta bene
E ciò che promette non venga mancante;
E sia se può di bella e onesta contenenza
Secondo che mestieri o ragioni intenda.
E scarso comperare e largo venda,
Fuori di rampogna con bella raccoglienza,
La chiesa usare e per Dio donare
Crescie in pregio, e vendere a un motto.
Usura e giuoco di zara vietare
E torre via al tuto.
Scrivere bene la ragione e non errare.

Pegolotti, *La pratica della mercatura*, (s.XIV).

1. Aquest treball ha estat elaborat, bàsicament, mitjançant l'anàlisi de 305 cartes comercials[2] emeses des de l'illa de Menorca, en el període comprès entre 1395-1411. No és un argument nou en si mateix, car ja rebé repetides vegades l'atenció de Federigo Melis[3], en especial al capítol III del seu llibre *Aspetti della vita economica medievale*[4], on estudia de forma magistral el recorregut de sis draps de llana

2. Recerca que s'inscriu en una de les meves vies d'interès, la correspondència datiniana, la qual ha propiciat, ja des de fa alguns anys, diverses contribucions, *cfr. Del català del Tres-cents i d'altres dialectes,* "Revista de Catalunya", 1992, 62, 62-79; CUADRADA, C., ORLANDI, A., *Ports, tràfics, vaixells, productes catalans i italians a la Mediterrània baixmedieval*, "Anuario de Estudios Medievales", 1994, 24, 3-48; *Volèn instroyr e informar los mercaders, aquells qui d'aquest art de mercaderia volen usar,* "Revista d'Història Medieval", 5, 1994, 107-130; CUADRADA, C., LOPEZ, M.D., "Comercio atlántico y operadores económicos castellanos en el Mediterráneo: Mallorca en la Baja Edad Media", a CASADO, H. (ed), *Castilla y Europa. Comercio y mercaderes en los siglos XIV, XV y XVI*, 1995, 115-154; *Les dones en el treball urbà (ss.XIV-XV)*, "Anuario de Estudios Medievales", 29, 1999 (en premsa); "Esclaus i esclaves a la baixa edat mitjana: els diferents destins de canvi de vida", comunicació presentada al *Col.loqui Internacional "De l'esclavitud a la llibertat"*, Barcelona, 1999, (en premsa). Moltes de les referències bibliogràfiques ja incloses en aquests anteriors articles, considero innecessari tornar a citar-les aquí, per tal d'alleugerir el redactat i no incórrer en excessives repeticions.

3. "La lana della Spagna mediterranea e della Barberia occidentale nei secoli XIV-XV", *La lana come materia prima*, Florència, 1974, 241-251.

4. Florència, 1962, 635-727. Pel que fa a casa nostra, *cfr.* CUADRADA, C., "La producció de draps de llana a la Catalunya baixmedieval", *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals. La manufactura urbana i els menestrals (ss.XIII-XVI)*, Palma de Mallorca, 1991, 55-69.

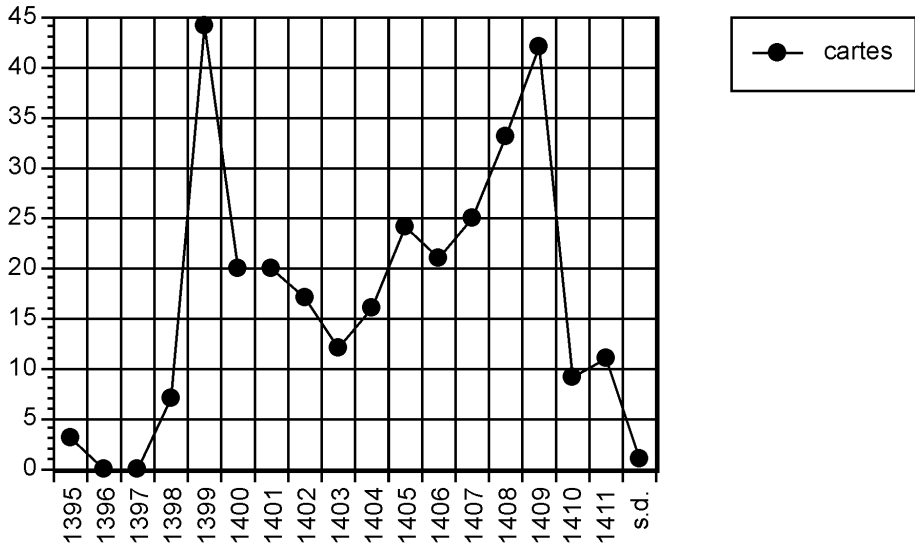
menorquina, des de la tosa fins a la fi del procés productiu, considerant aspectes tant interessants com l'aprovisionament de la llana a l'illa, el seu trasllat a Prato, el procés de transformació, l'estructura dels costos i els sistemes de venda, basant-se sobretot en informacions extretes dels registres comptables de la companyia i en la correspondència escrita en toscà. Les idees de Melis respecte a la qualitat d'aquesta llana han estat ratificades pel medievalisme internacional i, fins i tot, Mª Teresa Ferrer Mallol publicà dues d'aquestes cartes que ara són objecte d'aquesta present reflexió[5].

Ara, per tant, no es tracta de reincidir en punts que ja fa força anys que ocuparen als estudiosos/es. Molt al contrari, la meva intenció és oferir noves perspectives que es desprenen de la lectura, transcripció i anàlisi de les fonts. Una tasca laboriosa però alhora plena de possibilitats i de suggerències. En primer lloc, he entès el perquè Melis va recòrrer tant a la comptabilitat per tal d'avaluar l'evolució seguida per la matèria primera fins arribar a la manufactura acabada i venuda als clients. Per una raó òbvia, però fins ara desconeguda: el *carteggio* menorquí està escrit quasi en la seva totalitat en català (només hi ha cinc lletres, de les 305, en toscà, i una en sicilià), cosa que impedí a Melis la seva comprensió. Així, no resulta estrany que anés a cercar als assentaments comptables les referències que fessin esment a la llana menorquina, per tal d'oferir una visió, com dic, ben valuosa del seu tràfic, tractament i posterior col·locació en el mercat de consum. Tantmateix, no pogué entrar en el món local en detall –car desconeixia la història medieval de la balear menor i, en conseqüència, el rol jugat pels seus protagonistes– ni pogué aprofundir sobre el que realment succeïa al nivell més proper, ni sobre quins eren els mecanismes i les estratègies dels operadors de Menorca[6]: és aquest el tema que em proposo portar a la llum dels nostres coneixements.

La freqüència de les missives enviades, any rera any, es comproba segons la gràfica següent:

5. *Dues cartes en català des de Ciutadella a la companyia Datini de Mallorca (1405-1408),* "Randa", 10, 81-97.

6. Una altra dificultat, derivada igualment del desconeixement del català, rau en l'ús italianitzat dels cognoms, de vegades de diverses formes per a citar la mateixa persona, *cfr. Aspetti...*, 277, nota 11 i 636-639.

Les raons de les oscil·lacions responen a motius diferents, en general, a quatre blocs principals de causes: en primer lloc, les pròpies de la vida de l'empresa mercantil; en segon, les derivades de conflictes polítics, catalans i italians; en tercer, les que fan referència a vicissituds econòmiques; i, per últim, als problemes inherents a la mateixa illa de Menorca. Així, no és estranya la freqüència mínima dels primers quatre anys, car aquest és el període d'introducció de la companyia, ni la forta pujada de la mitjana el 1399, quan la societat datiniana es consolida del tot a l'illa. Les dificultats del tràfic marítim procedents de la pirateria i el corsarisme són ben presents. Recordem que el 1398 s'arma una flota conjunta formada per valencians i mallorquins que ataca Tedilis i el 1399, Bona, sense resultats massa tangibles, cosa que genera el conegut Parlament de Tortosa un any més tard per tal de posar fre a la inseguretat marítima. Tot això, unit als decrets d'expulsió de mercaders estrangers, a les secades i epidèmies a Menorca, la difícil situació dels pagesos per les caresties, les importacions massives de llana anglesa a la Toscana, les guerres a Itàlia, l'enfrontament comercial catalano-genovès, la conquesta de Pisa per Florència i la mort de Francesco di Marco (1410), ajuden a entendre les curves de la tendència.

2. Els inicis de la filial mallorquina del sistema d'empreses del comerciant toscà tenen un retard respecte a les delegacions de Barcelona i València. Comencen mercès a l'ajut de Nofri di Bonaccorso, operador econòmic de Prato ja instal·lat a l'illa. Ell havia servit al Datini des de 1392, per compte de la companyia florenti-

na d'Antonio di Filippo Lorini –amb seu a la ciutat comtal i amb una filial a Palma– de la qual n'era factor[7] Nofri. El juny del 94 s'independitza, creant la seva empresa individual, dedicant-se des d'aquest moment encara amb més intensitat als interessos de Francesco. Els factors datinians que des dels principis organitzen les seus de Barcelona i València són Luca del Sera, Ambrogio di meser Lorenzo di Ambrogio de' Rocchi, Simone Bellandi, Agnolo di Iacopo di Michele, Cristofano di Bartolo Carocci, Luca Malefici i Lodovico di Francesco Stefani[8]. A la mateixa època Luca i Ambrogio fan una llarga visita a Mallorca per tal de formular el programa d'acció. D'entrada, Ambrogio alternarà les seves actuacions entre ciutat de Palma i València per, més tard, establir-se del tot a la capital balear a fi d'obrir la nova filial, la qual podem considerar ja en funcionament el 16 de febrer de l'any següent, quan enceta el primer llibre comptable[9].

La presència dels operadors econòmics toscans a les Balears es comproba igualment revisant els registres de la lleuda mallorquina[10]. Ara, la dificultat es capgira, i ens trobem davant de la catalanització de noms i cognoms. Apareixen, per exemple, Ambròs -per Ambrogio-, Cristòfol –per Cristofano–, Nicolau –per Niccolò–, Johan –per Giovanni– o Falip –per Filippo–. De tota manera, els nostres protagonistes son fàcils d'ubicar, sovintegen les importacions i exportacions portades a terme per Ambrogio, Nofri o els germans Lorini. En algunes ocasions serà el mateix Luca qui ordenarà transaccions[11] que per ell efectua Nofri, qui també en fa en nom de la seva companyia: "d'el e de Frosino, ciutadà de Barselone"[12] (es tracta de Frosino di ser Giovanni, un florentí establert a la ciutat comtal, que gaudia ja de la carta de ciutadania). També Luca actuarà individualment o en nom de Francesco di Marco[13].

Si analitzem els moviments import-export realitzats per aquests mercaders els anys 94 i 95 del tres-cents, ens adonem que importen productes manufacturats, sobretot tèxtils de Flandes, però també matèries primeres relacionades amb la indústria del cuir o de la llana; del nord d'Àfrica pells, grana, plomes d'estruç i cordes de llaüt; de Venècia especieria, draps de luxe, tints, sucre; de Pisa productes semblants, més arsènic, sofre, aram i sacs; de Barcelona quasi bé el mateix, més

7. Els Lorini varen ser objecte d'un treball meu anterior, *cfr. Del català...*, hi ha cartes d'aquesta societat a ASP, AD 530, 778 i 995.

8. *Aspetti...,* 246 (Schema di Storia interna delle Compagnie Datini di Catalogna).

9. ASP, AD 778, carta 30.VI.1394 i 18.VIII.1394, AD 1026, *Quaderno di spese di mercanzie.*

10. Arxiu del Regne de Mallorca, ARM, 2002, 1999 i 2005.

11. ARM, 2002, f.3v: "Item, rabí de ser Nofro de Bonacorso, florentí, per Lucho de Sera, florentí, qui devia per dues bales de paper que li vengeran de Barsellone ab lo rampí de R. Briensela, a XXVII de fabrer..."

12. *Idem*, f.9v., ARM, 1999, f.10.

13. *Idem*, f.14: "Item, rabí de Lucha de Sera, florentí, per III bales de canemàs que rabé de Barcelone a XXIIII de uytubri (1396)..."; f.21v: "Item, rabí de Francischo de Marcho, florentí, per III bales que tramís en Barcelone a XXX de juny ab la nau de Bernat Saval..."

miralls; de València productes agrícoles i gerres, com de Peníscola; de la Provença majoritàriament forment i, de Colliure, llanes.

Les exportacions podem dividir-les en cinc grups: el primer correspon als productes entorn a la llana i les pells, enviats a Pisa –la ruta preferent–, Gènova, Venècia, Savona, Barcelona i València; el segon, al que fa referència als elements alimentaris –figues, dàtils i arròs– transferits a la Provença, Colliure, Barcelona, València i Pisa; el tercer a manufactures –canemàs a Barcelona, agulles a Venècia, sabó a Provença, cera a Venècia, Barcelona i Provença–; el quart a tints tèxtils –orxica, orxella, grana i roja– dirigits a Pisa, Venècia, Gènova, Barcelona i Provença; el cinquè a productes varis –plomes d'estruç, estam, sofre, glasa, sucre i nou de xarch, amb destins semblants als citats anteriorment–.

No només hi ha toscans a les illes. De la lleuda emergeix un paisatge ple de negociants originaris d'indrets ben diferents: uns són operadors locals, d'altres provenen de la Península, dels Països Catalans i de Castella –aquests darrers quasi tots transportistes–, d'altres són jueus o musulmans, d'altres tenen nacionalitat occitana i francesa –Avinyó, Montpeller, Marsella, Narbona–, d'altres, en fi, són d'origen itàlic –Venècia, Florència, Savona, Nàpols, Messina–. L'interès principal dels toscans, ja des de l'inici, era el de fer-se amb el tràfic de les llanes i el cuiram, tant de Menorca com del Magrib. En un primer moment, Luca del Sera havia decidit que Ambrogio aniria a Barbària, a Alcúdia, però va haver de renunciar al seu desig donada la dificultat de penetració al món nord-africà, intent que sempre fou impedit pels mercaders baleàrics i valencians, els quals monopolitzaven el comerç en aquella zona. Per tant, es van haver de conformar en haver de passar sempre pel filtre dels operadors locals –de Mallorca, València, Alacant, Màlaga, Cadis i Sevilla–, ben a desgrat seu. Per establir una xarxa comercial era necessària, doncs, una articulació entre comerciants locals i mercaders internacionals, els primers representaven l'element intermediari en una doble direcció: d'una banda, en quant a la compra de productes pels mercats llunyans; de l'altra, punt de distribució de les manufactures de la terra[14].

3. Els primers anys, la lleuda ens mostra importacions de llana de Flandes, Tortosa, Barcelona i València[15]. La primera referència que trobem, als registres fiscals

14. IRADIEL, P., *En el Mediterráneo Peninsular: dominantes y periferias dominadas en la Baja Edad Media,* "Areas. Revista de Ciencias Sociales", 1986, 70. Els intents d'operar directament sempre resultaren un fracàs, així es queixa Antonelu Gilu di Mari el 1411: *"malli no agu pututi fari, areu agiayn lu factury e mi dunasen prei e no fidans de mi, amici fatu meo danu..."* (doc. 298, 16.IV.1411).

15. ROSSELLÓ VAQUER, R., *Aportació documental a la història de Menorca. El segle XV*, introduccció a cura d'Andreu Murillo, Menorca, 1982, 230 i ss.: el 1346 s'estableix el control sobre els boscos, extracció de llenya i de tota mena de bestiar, com no sia per dur a Mallorca. Es parla de cavalls, bestiar en general, porcs, però no s'inclou la llana. Això no obstant, de comerç n'hi havia, car el 1354 s'avisa als batlles mallorquins de l'arribada d'un lleny de bandes carregat amb cuiram, gerres d'oli i llana gossa, per tal que no sigui impedit el seu camí, ARM, *Lletres Comunes,* f.13v-14.

d'aquests anys, de llana de Menorca és del 1396 i diu així[16]: "Item, rabí de Nofro de Bonacorso, florentí, per IIII saques de lana que rabé de Manorcha, a XXVI de juny, ab lo leny d'en Gabriel Taragó de Manorcha...". Això no obstant, un any abans ja es feien temptatives. A la correspondència tenim tres cartes, dues escrites per Guillem Escrivà i una altra per Bartomeu Sabater que informen del "fet de les llanes" a Broso Lorens, és a dir, Ambrogio Lorenzi. Després, tenim un espai de temps de dos anys sense notícies de cap mena, qüestió que es pot explicar per les gestions cobertes per Nofri i pels esdeveniments seguits a la seu mallorquina.

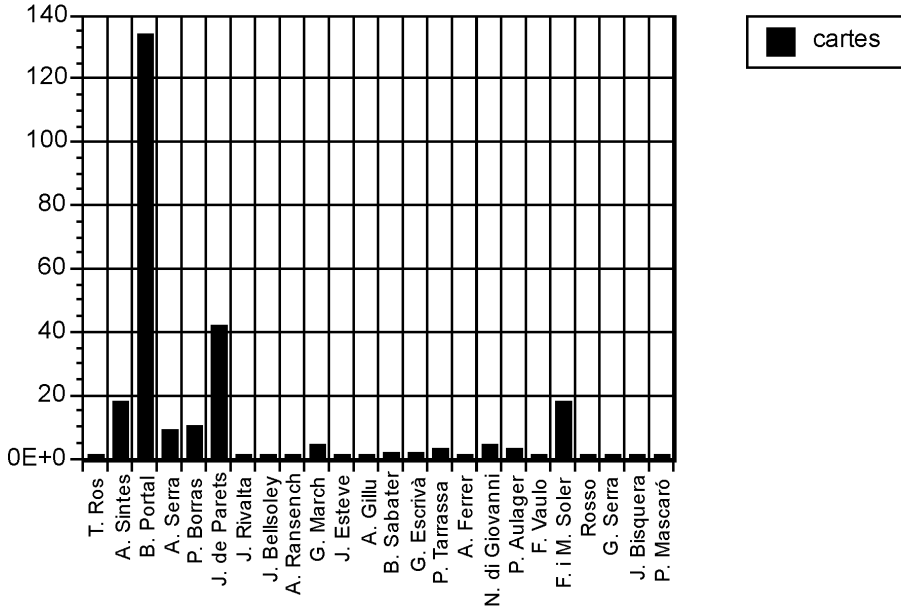
Ambrogio dotà al sistema datinià d'una filial capaç a Palma. Prengué en lloguer un alberg situat al carrer del mar, amb un gran pòrtic per un munt de robes i una cambra pels draps. L'amplitud dels locals indica l'elevat volum de les mercaderies i, en conseqüència, la qualitat del trànsit de la plaça, mentre que la destinació d'un espai específic per les teles ens senyala una incipient especialització comercial pels productes tèxtils. Mentrestant, Nofri marxà el juliol de 1395 i l'any següent morí Ambrogio. Simone Bellandi n'informa a la delegació de Gènova el 21 de juny, dient que en els darrers deu anys no havia patit d'una notícia més dolorosa que aquella de la mort del mercader de Siena, acabant així: "*mai più spero trovare suo pari*". Malgrat tot, el desenvolupament de l'alfòndec mallorquí no podia aturar-se i per això els *maggiori* destinaren immediatament a Mallorca un dels joves factors formats a la companyia-mare: Niccolò di Giovanni Mazzuoli, qui col·laborà amb Cristofano di Bartolo durant set anys i mig, convertint-se després en soci-director fins a la fi de l'empresa[17]. Amb ell es tanca el període inicial i neix l'etapa de la consolidació.

El radi d'influència de Mallorca, centre geogràfic privilegiat que converteix l'illa en pol mediterrani d'aprovisionament i de redistribució, troba el vincle més consistent vers les illes menors, al nord i al sud. D'una banda, l'eix Mallorca-Eivissa es basava en el tràfic de la sal; de l'altra, el de Mallorca-Menorca esdevingué un continuat anar i venir, sempre curant la collita de les millors llanes del *Mare Nostrum*, comparables a les de Borgonya, les quals, una vegada treballades, donaven draps d'altíssima qualitat, arribant a peces de valor de 65-80 florins, quotes que no s'havien aconseguit mai sense emprar llanes angleses. Melis[18] assenyalà, amb dades dels preus de venda als mercats, la gradació d'importància: primer, les menorquines, seguides de les mallorquines i de les del Maestrat, en darrer terme les barbaresques.

Les operacions de vigilància, seguiment i compra de les llanes eren realitzades per operadors mallorquins i menorquins –com es mostra en la gràfica que segueix– Portal, seguit de Joan de Parets, Francesc i Martí Soler, Antoni Sintes (o Cintes),

16. ARM, 1990, f.10.
17. ASP, AD 886, 5.III.1396; AD 750, 21.VI.1396.
18. *La lana della Spagna...*, 246.

Antoni Serra i Pere Borràs. Abans de dedicar-me al comerciant principal, voldria fer un esment a la condició social de la resta que acabo de mencionar. Ferrer Mallol[19] ja apuntà la freqüència del cognom Parets a l'illa, assenyalant que igualment hi havia pagesos així anomenats i, a més, indicà que el regent de la governació a Menorca, el 1379, es deia també Joan de Parets[20]. En realitat, aquests corresponsals no són pagesos, ans pertanyen a l'elit ciutadana, a famílies en ascens, enfrontades entre elles pel poder municipal, partíceps constants de baralles i lluites de bandositats[21], tal com exposa A. Murillo quan els tracta referint-se a la segona

19. *Dues cartes...*, 83, nota 8.

20. Arxiu de la Corona d'Aragó, ACA, *Canc*. 1264, f.20.

21. Conflictes entre llinatges que arrenquen de molt més aviat i que arribaran al punt àlgid a la segona meitat del quatre-cents. Per exemple, Joan de Parets és empresonat, com explica Bernat Portal: "Jo fore anat a Meó, sinó com sich a esdevengude huna malle ventura, que sich a mort hun om per rahó de sertes mals de bandos qui ich són, e lo senyor en Johan de Parets a aude gran ventura con no.ll'an mort, e per so con el mort fera contra lo dit Johan de Parets, u.an mès lo dit Johan en la presó ab son frare..." (doc. 193, 1.VI.1407); uns dies més tard torna a donar notícies: "Per so com lo senyer en Johan de Parets és en la pressó e aqest governador e los vescomtes ell a escrit a hun seu cossí, lo qual és de gran parentat, e és de cort del senyor rey..." (doc. 195, 6.VI.1407). El mateix Parets, a principis de juliol, ja lliure, s'expressa així: "Del fet qui.m es asdevengut avets gran desplaer, no pot hom aver, si prò so que Déus plau ell ma farà major gràcia que jo no maraxia, que mi ha resteurat de mort e de mans de aquels qui.m volian honsiura sens rahó, Déus qui alcuns ha ajudat ajuderà menys si li plaurà" (doc. 200, 6.VII.1407).

meitat del s.XV[22]. Els Soler, Cintes, Parets, March i Serra, com és usual, continuen ostentant càrrecs al consistori de Ciutadella força anys més tard. Així els trobem com a membres del braç dels ciutadans el 1459[23].

D'altres personatges que igualment apareixen a la correspondència són també localitzables en documentació anterior i posterior: la majoria d'ells formen part del grup dominant, sigui aristocràtic o urbà[24]. A més de les seves dedicacions a la vida política, tots ells gaudien d'alqueries[25] i les rentabilitzaven tant com podien, sense deixar de banda, com es mostra, la seva participació en el tarannà comercial i econòmic[26].

Bernat Portal era un mercader de Mallorca, on residia i des d'on sortia vers Menorca per passar-hi llarges estades per portar a terme les compres. Les seves activitats s'inicien el 1395, encara que no serà fins tres anys més tard que comença a enviar cartes a la seu de ciutat de Palma. El volum de la seva correspondència és, com ja s'ha vist més amunt, el més important de tots els que escriuen des de l'illa, on podem comprobar els anys de més intensa dedicació:

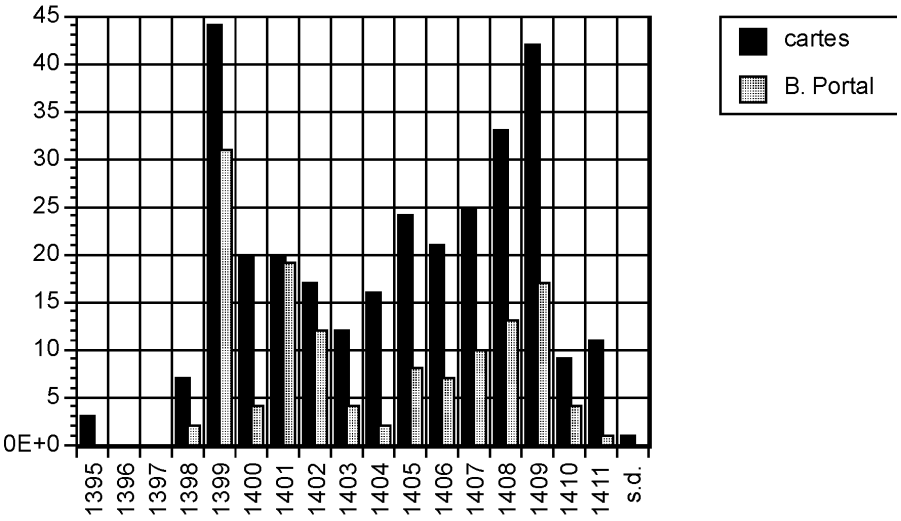
22. *Aportació documental a la història de Menorca...,* 5.

23. ACA, *Canc.* 3423, f.61v-67v.

24. ASP, AD. 1060, 6.XI.1405. En aquesta carta, Joan de Parets envia un llistat dels corrals de bestiar que ha comprat, on surten cognoms com Losano, Quart, Martorell del Baranch, Parets, Esquella, March, Cintes, Olivar... és a dir, no significa una relació de pagesos, com pensà Ferrer Mallol, sinó de propietaris. Pere Borràs, el mateix any, era el clavari dels jurats de Ciutadella. La relació entre la producció ramadera i les lluites pel poder durant el segle XIV fou ja suggerida per MURILLO, A., "Notícia de la menestralia menorquina al segle XIV i la lluita per a la participació municipal", *IX Jornades...*, 263-278.

25. Sembla ser, segons la correspondència, que als primers anys del s.XV hi havia a l'illa de 72 a 74 alqueries dedicades a la cria de bestiar de llana per ser comercialitzat a l'engròs.

26. Membres d'aquestes famílies apareixen anys abans també com arrendadors de delmes, *cfr.* SASTRE PORTELLA, F., "Fuentes para el estudio del diezmo menorquín durante el reino de Mallorca", *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals. El regne de Mallorca i el Sud francès*, Palma de Mallorca, 1986, 148-149. Segons la nostra documentació, Joan de Parets té un delme del bisbat el 1411, cosa que ens indica la continuïtat de l'interès de la família en l'obtenció de rendes: "per la dita letra son avisat con per lo senyer en Johan de Parets, sots fermansa an poder de.lla cort del senyer bisba dellà per un delma que lo dit Johan de Parets avia comprat..." (doc. 294, 15.I.1411).

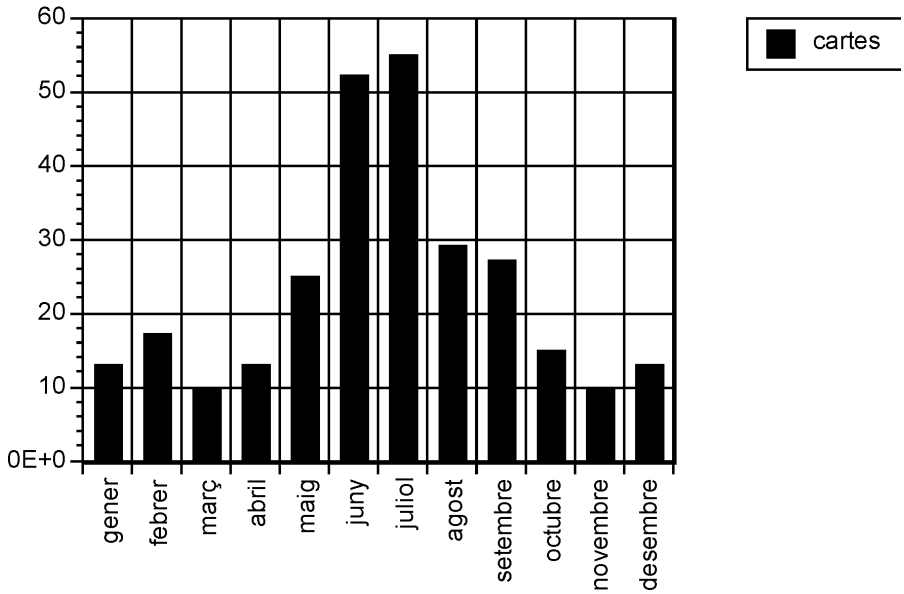
El 29 d'abril de 1395, Luca del Sera escriu des de Barcelona a Nofri di Bonnacorso, instant-li sobre la conveniència d'anar en persona a Menorca, dient-li que és important que hi vagi "perquè tu faràs més amb una paraula que altres amb cent", però Nofri estava massa enfeinat i decidí enviar en el seu lloc a una persona de confiança i de llarga experiència, Portal, qui ja havia lliurat informacions sobre la tosa[27]. No coneixem massa aspectes de la seva vida, com no siguin els de la pròpia professió i les actuacions relatives als negocis. Això no obstant, hi ha algun detall de caire personal que és bo citar. El juny de 1399 Bernat respon –segurament a Cristofano– qui li ha suggerit que hauria de casar-se amb una menorquina, cosa que no està disposat a fer[28]. Quatre anys més endavant, apareix de tant en tant a les cartes una madó Catalina, amb qui potser finalment es casà. Ella vivia a Mallorca, des d'on li envia teles, mentre ell li transmet cuirs d'anyell, mel, cargols, panerets de fruita, tàperes, oques, diners i cartes[29]. Una referència, del juny de 1409, ens mostra el lligam d'afecte que els unia: "prech-vos que digats a madó Catalina que jo nich espatxaré prest, e fets-ma saber si es goride", car havia estat malalta.

27. *Aspetti...,* 637.

28. doc. 21, 11.VI.1399: "Axí matex, senyer, e vist per la vostra letra com vos an dit que jo deg pendre así muller, perquè, senyer, vos dich que en bon ora no saben bé lo meu cor, e com vós nos deyts, no e mester això, en bon ora, senyer, més ma va al cor en so que m'es comanat per vós que.n.ora quexes de.llà..."

29. doc. 115, 128, 144, 197, 198, 217, 218, 219, 249, 250, 255, 259, 260, 266 i 301.

Les estades d'aquest mercader a l'illa s'allarguen des de 1398 a 1411, amb les oscil·lacions mensuals que podrem observar a continuació, fet que ens indica que els mesos de més grans treballs eren, com visualment es destaca, els de juny i juliol, punt que tornaré a reprendre en parlar del cicle de la llana. Entre les múltiples tasques que Portal realitzava a l'illa, a més de les corresponents a la compra de la preuada matèria primera, hi havia les referents al seguiment dels diners, tant pel que fa a la seva consecució –mitjançant lletres de canvi o sistemes alternatius de crèdit– com al seu lliurament en forma de pagaments múltiples –que també prenen formes bancàries diverses–.

A més, la documentació ens informa que tenia botiga oberta per a la venda de draps i altres mercaderies a Ciutadella i a Maó[30]. Alhora, podria ser que un familiar seu fos Gaspar de Portal, comerciant establert a Gènova en societat mercantil, cosa que ens mostra l'elevat índex d'intercanvis efectuats des dels enclaus balears[31]. També passà per moments de dificultat, quan, per exemple, el 1401, any en el qual s'ex-

30. "tramatats-ma VI ho VIII estores per la botiga de sí e de Mahó" (doc. 19, 8.IV.1399).

31. La companyia formada per Francesc i Martí Soler –pare i fill– informa: "fins uy no avem agude mensió de Jènove, de Gaspar de Portal e rahó..." (doc. 232, 1.IX.1408).

clama de la traició de Guillem Hungells, que el vol empressonar[32]. O, encara que ell mai ho manifesta, prous problemes hauria de tenir al ser festejat per la competència[33]. Però no s'acabaven aquí la feina ni els mals de cap. Portal s'encarregava també de tenir al dia la seva pròpia comptabilitat i de contrastar-la amb el seu superior a Mallorca, i encara més: revisava la dels agents que negociaven amb ell.

Així, del juliol a l'octubre de 1407[34], Francesc Soler escriu a la companyia Datini a Palma, en un primer moment explicant que ell i Portal han estat junts, que Bernat s'ha emportat les llanes i anyells que ell ha rebut per la societat i que han fet els comptes, afegeix que no està d'acord amb haver de fer front als "endosos" dels pagesos[35]. Aquest fet, evidentment, no li agrada perquè comporta un risc: l'endòs és l'acte mitjançant el qual una persona transmet la propietat del crèdit rebut i legitima la propietat del qui l'adquireix, transformant-se el préstec en un efecte de descompte i negociable, no lliure de perill. Després, al setembre, respon a una carta que li han adreçat, dient que ha rebut una lletra el dia 13 que s'havia escrit l'11. Ell la contesta el 24 i en ella diu que no va poder donar a Portal el compte clar per la gran pressa que portava i perquè no havia acabat de pendre acord amb alguns camperols. A l'octubre encara és més explícit, reconeix que hi ha hagut errors en els càlculs que ara ha examinat conjuntament amb Joan Bellsoley. Tot, segons ell, ha succeït per no haver gaudit ni d'un dia per reconèixer la comptabilitat, afegint que més tard li ha tramès trasllat "dels comptes del meu llibre a manut"[36].

32. doc. 91, 16.IX.1401: "Senyer, per trachtament de hun traidor e a qui al qual diuen G. Hungells, me'n materan dimarts en la pasó, e tant tost visqui, perquè ci aquí vos n'aviam dit res no cregats en mal cor. Lo dit Hungells és ara partit de cinó villament e és anat aquí, que és fiscal per lo rey, e és tant gran traydor que hirà vantura...".

33. Antoni Sintes escriu a Mallorca, preocupat: "con és de gran necessari que an toit fets que fasam lo dit Bernat capia, car sapiats que el astat así sodegiat per alcuns, molt que volgués andresar ab vosaltres, he lo dit Bernat, segons clarament yo he vist, cobeja la vostra casa, però dó de consol que lo dit Bernat tinguats an amor si per aquesta tera devets fer vostres afers, car an bona fe trop que si la part contraria prenia yo.us tindria per perdó perdut, tant de foch auria en aquesta tera..." (doc. 134, 6.VII.1404).

34. doc. 201, 204 i 205.

35. "Item, senyer, a bona fe vos sertifich que yo son molt afaxxugat del càrech que.n Bernat Portal m'a laxat, so és, que a volgut que yo m'aye adosat lo deuta dels pagesos..." (doc. 201, 15.VII.1407).

36. "lo qual avem acziminat así com està en veritat, present miser Johan Belsoley, tot temps és estat present, en lo qual avem esmenades alscunes erós en avem, car tot así con està en veritat, e no és maravela, con bé sap lo senyor en Bernat Portal, ab quina cuyta la'm fem treladat, que may null.i.om no m'i ajuda, ne.l pogem raprovar ne.ych no.lo aturar I jorn per acziminar-lo e regonèxer, ans aquel vespra que.l li doní lo seu muntà en la cambre, que yo pus no.l tengí, con lu,y doní li dixí: 'senyer en Bernat, prech-vos per vostre boneze que vós no.us emportetz aquest conta trò que.l ajam bé ragonagut, ca molts pageses hi.a ab que no e comtat ni fet preu, no sé si volran tots estar al preu que pagarhé, perquè, si.us plau, pus así vos en volets anar, prech-vos que de Ciuttadela lo me tramatatz a trelat'" (doc. 205, X.1407).

4. El principal interès dels mercaders estrangers era, evidentment, la llana[37], des de vell antuvi. Però poc a poc van haver d'anar-se plegant a les exigències de la gent de la terra, la qual, conscient de la importància del seu producte, imposà les seves condicions amb fermesa. Ja des del principi hom comproba el pols entre les voluntats d'uns i d'altres, pols que guanyen sempre els pagesos. El 1395, Bartomeu Sabater[38] escriu que si es volen llanes s'ha de comprar també anyells, mentre Guillem Escrivà[39] explica que li cal tenir diner disponible, car n'haurà d'avançar la meitat una vegada fet el tracte, la resta es lliura a la tosa. Fixem-nos en aquest mecanisme de compra anticipada –la carta és escrita al desembre i la tosa del bestiar s'acostuma a fer entre els mesos de maig/juny– cosa que implica un risc obvi pel comprador, qui avança el capital sense tenir la seguretat d'aconseguir el volum suposat del producte, subjecte a les variacions temporals, a les tasques agràries, a la climatologia o a les malalties[40].

Quan ja tenien segura la venda conjunta de llana i cuir, imposaren els formatges, aspecte que ressaltà Ferrer Mallol[41]. Portal, ja el 1399 parla d'enviar-ne, "vos pensava tramatre mig cc. de formagges..."[42]; però no serà fins cinc anys més tard quan es converteixen en obligació per poder comprar llana. Antoni Cintes es plany de Joan de Cunilleres, el qual ha fet molt de mal, pujant els preus "hi encara los avem a comprar los formatges que tanim molt al col, tot hés gràsies an aquest rat, qui ha fet molt de putega"[43]. A voltes els refusen perquè estan adulterats, "com fals he rabuts, molt han sagines"[44] i, en general, no és una mercaderia ben acceptada

37. "en bona fe, tants hulls hich a que tota Toschane se s'estenga per estes lanes..." (doc.199, 28.VI.1407).

38 doc. 1, 6.III.1395: "con los peiesos a.n'aquell qui venen la lane si.s fan los anyins"; doc. 6, 14.II.1398: "senyer, acustumat és que qui conpra ayins si.s fa lane"; doc. 10, 28.II. 1399: "car los pageses no volen vendre los anyins meys de la lane".

39. doc. 2, 7.XII.1395: "e aia de present monade a conpliment a les duas parts de.lla roba que volets, e l'atre sa paga serà con sa tondran les lanes e anyins"; doc. 5, 11.I.1398: "dits pageses vollen tots la meytat del préstech..."

40. doc. 151, 28.VII. *(1405)*, (la cursiva significa que s'ha datat per altres vies, car el document no ho està): "Item, vos ne avís del fet de las llanes, que són fort pocas aquest any per la mala anyada que és estada per la gran secada que és estada, he les bístias no an posqut fer so que fer degeran, he ara pres al tondre an tant plogut, perquè les llanes són tant netas que par que sian cotó, he són tant fines com gamés fosen, mes manquen més del terz de las llanes quan són tantes con solian éser los altres anys, perquè aurà gran fratura del conte que nosaltres haiam, he mils altres per semblant, mes podets fer conte que avets la flor de la llana de tota la illa..."; doc. 254, 14.VI.1409: "Sapiats que aquets traydós de pagessos no.ns vollen portar la lana, per so com son achopats de sagar fan hich tot lo món de mallese, may hich fan tant an layhit"; doc. 301, 15.VI.1411: "quí an mester dinés, que los pagesos tant ageran requesta e an més lana que no.s pensaven...".

4.1 *Dues cartes...*, 84.

42. doc. 23, 15.IV.1399.

43. doc. 136, 2.X.1404.

44. doc. 163, ...*(1406).*

pels toscans, "son avisat per vostra letra con an negun mercat del món vos ne vollets aver part en les formayges"[45]. Malgrat tot, s'hi hauran de conformar, "e fets conta que hic aurà molts formatges, de què astan an gran aspera que.ls pugan vendra, an Rosaló ni en Fransesco no.m pens que se.nich caragasen tants XX anys a con are nich aurà, hi ans convengut de comprar-los de totz aquels de què aven comprades lanes, car no cal fer conta que vulliam vos vanés la lana sens los formatges, perquè és fort gran càrech, car anyn que sien moltz formatges hi.a poch profit e mencan molts dinés, car aytant sa munten los formatges per poch con la lane, perquè n'astich en gran àncie, plàcie a Déu que.m ajut..."[46].

A partir de l'anàlisi de la correspondència es pot refer el procés seguit pels productors i els mercaders, procés que té una clara correlació amb la intensitat de cartes girades per Bernat Portal, reflexades a la gràfica anterior. D'aquesta manera, encara que la prioritat de la compra de llanes, velles o noves, és més o menys freqüent durant tot l'any, resulta ben clar també que els mesos de menor activitat són els compresos entre octubre-març. Això no obstant, ja des del desè període anual comencen a adquirir matèria primera[47], tot just quan han finit d'embarcar la de l'any passat i mentre, si plou, posen els cuirs a secar perquè no es malmetin. Des del novembre al febrer alternen les visites als ramaders amb enviaments de pells i, al març, s'inicia la compra dels corrals[48].

El cert és que l'etapa de treball més intensiu, en tots els aspectes, ve marcada per la franja temporal abril-setembre. A l'abril s'incrementen les adquisicions de bestiar, es continuen enviant cuirs a Mallorca i a Itàlia, comença la tosa si el temps és bo[49], tasca que anirà en augment durant el maig i juny[50], al mateix temps es negocien corrals, salmorren les pells[51], ensaquen les llanes[52] i s'exporta cuiram[53]. Al juliol es passen comptes i es reben les llanes a Maó, a l'agost es rep encara llana nova i es

45. doc. 203, 30.VIII.1407.

46. doc. 206, ...XI.*(1407).* Un any més tard: "perquè sapiats que.ls pagasos no volen vendre lana sense formatges" (doc. 234. 8.IX.1408); "que no.li.an volgude vendra lana sensa formatges" (doc. 237, 3.X.1408); i així continuament: "si donchs no pranits partit ab ells, so és, que prengats part ab los formatges, axí com de.lla lane" (doc. 261, 2.VII.1409)

47. doc. 158, 21.X.1405: "vos sertiffich que jo he conprade tante lane que antench que seran de CCXXX quintars e més".

48. doc. 188, 9.III.1407: "antench que ich aurà gran cuyta de comprar lanas".

49. doc. 189, 22.IV.1407: "Senyer, les gens comencen a tondra moltons, e entrada de maig tothom aurà a tondre"; doc. 246, 2.IV.1409: "esta setmane qui ve tothom aribarà de tondre".

50. doc. 192, 24.V.1407: "pens-me que este setmane qui ve sarà la plena del tondre".

51. doc. 251, 2.VI.1409: "Les axines he fetes comensar a salmorar"; doc. 254, 14.VI.1409: "Jo he dit an P. Boràs que fasse selmorar lo chuyram".

52. doc. 214, I.VI.1408: "Si a Déus plau per tota esta setmane qui.ve faré mon poder e la lana de Ciutadella serà ensachade e vage a mar, e de present hiré a Mahó per ensachar".

53. doc. 194, 3.VI.1407: "La nau del couram deu partir de sí prestament".

prossegueix l'ensacada. El mes de setembre, per raons fiscals, segons Portal, és el millor moment per a segellar les llanes, és a dir, per a tancar definitivament l'operació de compra i embarcar-les un cop se'ls hi ha col·locat la marca de la companyia mercantil corresponent: "Senyer, per vostra letra he sabut que vollets saber en qual temps és milor da sayallar les lanes, perquè, senyer, devets saber que a sant Miquel és lo milor temps de thot l'any, per so con thotas les rendes d'equesta illa vennan a pagar en aquel temps, e si ha vós no avien pagar són perduts, e fan per forsa mercat pusque tropian qui los prest dinés, axí, senyer, que aquest és lo milor temps"[54]. Pel que fa als sistemes emprats de compra, cal dir que no solament el pagament anticipat fou l'ús corrent; n'hi havia d'altres.

Els mecanismes d'adquisició del bestiar i de la llana resulten, pel que fa al tracte amb els pagesos, força rudimentaris; ni es considera la possibilitat d'avalar ni de tancar el tracte davant de notari[55], com tampoc tenen costum de retornar la venda ni de baratar-la, és a dir, intercanviar-la per un altre producte o manufactura[56], o en concepte de capital invertit fins que hi hagi un negoci interessant –"espera"–. Tanmateix, amb el temps hi ha mètodes, més o menys sofisticats, que s'aniran introduint. Per exemple, la barata: "si vollets que.lle veyna a barata de lane ho espera..."[57]. Un tret característic, que defineix la situació financera de l'illa, és la normal manca de diner i encara més de canvis[58], cosa que obliga als mercaders a emprar el recurs al crèdit, en formes també diverses.

Una d'elles, freqüentment utilitzada, és la que s'anomena la dita. Aquesta pressuposa l'existència d'un crèdit, ja fos per preu de venda, pensió de censal, rendiment de comptes, aportació a una comanda o societat, reconeixement d'un deute, etc. Considerant l'existència d'aquest crèdit –i, naturalment, del deute corresponent– l'autor assigna la taula d'un canviador a fi de pagar aquell deute en el moment del seu termini. Les parts aleshores compareixen davant la taula triada i el canviador, si té fons del deutor, accepta la dita i fa els assentaments al seu llibre de comptabilitat. Arribat el moment del venciment del deute "ditat" es feia *in scriptis*, transferint la quantitat a pagar del compte del deutor al del creditor al capbreu major de la taula[59]. L'emprar el sistema de la dita, però, no exclou el pagar un tant

54. doc. 48, 12.VIII.1399.

55. doc. 11, 11.II.1399: "may los omens de sí son avessats en dar fermanse ne vendre en poder de notari".

56. *Idem:* "may son acustumats de tornar la vende ne de baratar-la altre vegada".

57. doc. 58, ...III.1400.

58. doc. 19, 8.IV.1399: "jo, senyer, no trop ací canbi nagú, perquè no.us calrà fiar, per això pansats-ma de tramatra dinés"; doc. 87, 2.IX.1401: "Jo he fort gran despler con no hich trop dinés a canbi, perquè prech-vos que en qualque manera ma'n tramatats".

59. SAYOUS, A., *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval,* Barcelona, 1975reed, 35-36. Dono a continuació alguns dels exemples extrets de la correspondència analitzada: "he trobat que lo

en metàl·lic en una data prefixada –generalment a sant Miquel– o de comprar llana, si arriba l'ocasió, al comptat[60].

Donada la carestia de diner, l'imaginació dels operadors econòmics per aconseguir-lo és ben rellevant. Així, Bernat Portal, el 1408, a fi de trobar capital per la compra de les llanes, es compromet amb els jurats de Ciutadella, els quals han de pagar censals, és a dir, deute públic, a un ciutadà de Barcelona, "a l'honrat en Torens... qui està al carrer dels mercaders", mitjançant una primera lletra de canvi que munta a 950 florins, que ha rebut de Pere Borràs, clavari. Aquesta l'envia a Niccolò a Mallorca requerint-li que li facin "bon compliment" a P. Torrents, a l'usança[61]. L'usança era el termini acostumat per l'ordre de pagament, variable segons la distància que separava la plaça del lliurador –en aquest cas Ciutadella– i la del lliurat –Barcelona–, segons si el venciment permetia al primer reglamentar les condicions del pagament en cas de dificultat o d'imprevist, o bé assegurés la disposició del capital lliurat pel lliurador sense pagar interessos durant un temps que representava àmpliament el període durant el qual quedava inutilitzat[62]. Com veiem, aquest darrer recurs, destinat sempre a la compra de la llana, ja mostra una especialització interessantíssima i el coneixement de les tècniques creditícies i bancàries de més alta novetat. Si s'observa amb deteniment, es citen tres dels elements bàsics de les lletres de canvi: el qui rep els diners en nom d'un altre –Bernat Portal–; el qui pren els diners lliurats –Niccolò–, quantitat que haurà de tornar al creditor del préstec –P. Torrents– o al que aquest designi –que manca per especificar–.

5. Per raons d'economia d'espai no és possible esgotar en un sol article d'homenatge tots els aspectes que la correspondència datiniana de Menorca ofereix. Ni els que fan referència a qüestions alienes a la llana ni a les de la llana mateixa. Per tant, aquest estudi s'ha de acceptar només com una primera reflexió, la qual espero ampliar amb totes les suggerències que les cartes contenen en una posterior publicació. Pel que fa al tema aquí tractat, encara resten al tinter punts tant indispensables per a conèixer el tarannà dels mercaders a l'illa com són els dels seus intents per aconseguir un preu millor de mercat, o les despeses totals del comerç –considerant els pagaments d'impostos i dels treballs des de la rebuda del produc-

---

senyer en Pallegrí de Losano a cí trò LXX cc. de lana fort bona... e pendrà de tot dites" (doc. 75, 3.VII.1401); "Jo he parlat si vol pendre dites axí, que és chontent, pro vol que vós li ciats tangut de dar-li a sent Miquel C ll. e de tot restant pendrà dites" (doc. 80, 4.VIII.1401). El 27 d'agost del mateix any Portal envia a Mallorca una relació de tots els quals s'ha compromés a dites (doc. 81, 27.VIII.1401)

60. doc. 86, 29.VIII.1401: "Per la dita letra vos he escrit quant he conprat a dites e a dinés contans".

61. doc. 221, 12.VI.1408.

62. *Els mètodes...,* 126-127.

te fins al seu embarcament–; o les variacions dels preus al llarg del període analitzat, els ports de destí d'exportació, les vicissituds en la mesura i ensacada, així com aspectes menors però també de gran importància pel nostre coneixement científic.

També vull afegir que les missives no solament tracten l'argument que acabo de presentar, ans al contrari. Des d'elles, malgrat comprendre un arc temporal reduït, es pot reconstruir una part de la història de Menorca fins avui totalment desconeguda. Car els mercaders, sempre atents a tot quant podia representar una millora pels seus interessos, relaten qualsevol detall que succeeix. Així, s'interessen per la política internacional i les seves conseqüències, en especial pel que fa a la relació de la Corona d'Aragó amb els estats italians, però també amb l'esdevenir del Cisma d'Occident, no només per curiositat, sinó perquè qualsevol nou aconteixement seria susceptible de variar la seva balança comercial. De la mateixa manera, informen sobre "l'estament de la terra" i d'ells aprenem si ha plogut o fa sequera, si les bésties tenen malalties... igualment, si la pagesia passa gana o hi ha por per les morts causades per les epidèmies.

Més encara. S'entreveu part de la història social del temps, en especial dels més poderosos, com acostuma a passar. Però també dels qui menen botiga, els draps que importen i a quant els venen, una mica els gustos –perquè les dones menorquines compren allò que les hi agrada i no altra cosa, i així es fa notar–. Com l'atenció prestada al pas de qualsevol vaixell, consignat amb premura, o les demandes d'alguns illencs per a que se'ls hi comprin teles luxoses, o d'altres productes. En síntesi, aquesta petita correspondència és la porta d'un món viu al bell mig de la Mediterrània, amb una personalitat pròpia que cal rescatar.